

Kerner-Żuralska, Maria

Materiały do dziejów osadnictwa Pomezanii : (pow. kwidzyński, iławski oraz część grudziądzkiego)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 150-167

1964

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MATERIAŁY

MARIA KERNER-ŻURALSKA

MATERIAŁY DO DZIEJÓW OSADNICTWA POMEZANII

(pow. kwidzyński, iławski oraz część grudziądzkiego)

CZĘŚĆ PIERWSZA

1. Ogólne wiadomości o Pomezaniu

Pomezania jest jednym z terytoriów plemiennych pruskich. Prusów zaliczamy do grupy ludów bałtyckich. Pierwsze wiadomości historyczne o ludach bałtyckich pochodzą z IX i X wieku. Bałowie zajmowali szeroki pas nadbrzeżny Morza Bałtyckiego między Wisłą a Pejpusem, a więc obejmowali szczepek Łotyszów, Litwinów i Prusów. Obszar zasiedlenia szczepek pruskiego rozpadał się (oprócz wyginionych Galindów) na dziewięć mniejszych dzielnic plemiennych. Jednym z tych właśnie terytoriów plemiennych była wspomniana Pomezania¹⁾.

Według G. Gerullisa, nazwa „Pomesania” pochodzi z pruskiego *Pomedian* i oznacza Podlasie²⁾. Natomiast M. Rudnicki twierdzi, że nazwa ta jest pochodzenia lechickiego (polsko-pomorska)³⁾. Kwestię tę zostawiono do rozstrzygnięcia językoznawcom.

Zachodnią granicę Pomezanii w chwili przybycia Krzyżaków stanowiła Wisła i pasmo błot nadbrzeżnych⁴⁾, a na północy granica biegła Nogatem do jeziora Drużno. Na południu natomiast granicę stanowiły puszcze nad Osą, Drwęcą i jeziorem Drwęskim. Znacznie więcej trudności sprawia ustalenie granicy wschodniej wymiennego plemienia, co do której zdania badaczy są różne. H. Łowmiański ustala granicę na zachód od Passaluca (Pasłek) i Zambrochu (Samrot — Zamrot), zostawiając obie miejscowości już w sąsiedniej Pomezanii, mniej więcej linią przeprowadzoną między jeziorem Drużnem, a włością Raydez (Rudzienice)⁵⁾. M. Toeppen włącza do Pomezanii jeszcze ziemię nad jeziorem Bartążek, jako włość Beria⁶⁾, ale H. Łowmiański odrzuca

¹⁾ H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, Wilno 1931, t. I, s. 148.

²⁾ Ibid., s. 47; G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen gesammelt und sprachlich behandelt*, Berlin — Leipzig 1922, s. 130.

³⁾ M. Rudnicki, Recenzja pracy H. Butkusa, *Beiträge zur Landschafts- und Siedlungsgeschichte des ehem. Bisthums Pomesanien*, Berlin 1936, zamieszczona w „*Slavia Occidentalis*”, t. XVI, Poznań 1937, s. 132 i odpowiedź Butkusa: *Kritisches zu einer deutsch-polnischen Kontroverse über Pomesanien mit besonderer Berücksichtigung einiger Grenzarten des Samuel v. Suchodoletz; Preussenland und deutscher Orden*, Festschrift für Kurt Forstreuter, Würzburg 1958. Ostdeutsche Beiträge aus dem Göttinger Arbeitskreis, Bd. IX.

⁴⁾ *Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae*, ed. M. Toeppen [w:] *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. I, herausg. T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Leipzig 1861, s. 50—51; „*Wisela est aqua... dividens Poloniam et Pomeraniam a Prussia*”.

⁵⁾ H. Łowmiański, op. cit., t. II, s. 11.

⁶⁾ M. Toeppen, *Historisch-Comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, s. 11.

tę hipotezę, uważając, iż w źródłach, z których Toeppen korzystał zaszło przekręcenie nazwy Geria na Beria. Wydaje się, że najtrafniejszą jest wypowiedź K. J. Kaufmanna, iż Pomezanie zajmowali na wschodzie obszar między rzeką Wąską, jeziorem Drwęskim i częścią rzeki Drwęcy ⁷⁾. Ze względu na bliskie sąsiedztwo z Polską już od X wieku istniało oddziaływanie sąsiedniej, bliskiej kultury polskiej. Uwydatniało się to w dużym stopniu w nazwach miejscowości. Niekiedy osadnicy polscy osiedlali się w Pomezanii, a Prusacy przechodzili na lewy brzeg Wisły — na Pomorze.

Jednakże o wystąpieniach Prusów przeciwko Polsce nie słychać. Dopiero z chwilą załamania się jedności państwa polskiego Prusowie przeszli do ofensywy. Coraz to częściej powtarzały się napady na ziemie polskie — Mazowsze i ziemię chełmińską. W obronie przed tymi pogańskimi najazdami sprowadził Konrad Mazowiecki Zakon N. Marii Panny, dając mu w użytkowanie ziemię chełmińską i michałowską. Krzyżacy od 1230 r. szybko ugruntowali panowanie nad Wisłą, zbudowali zamki w Chełmnie i Toruniu i rozpoczęli planowy podbój Prus. Pierwszym plemieniem pruskim, przeciwko któremu rozpoczęli walkę, byli Pomezanie. Już w latach 1233—1236 zbudowali twierdzę Kwidzyn na ziemi pomezkańskiej, a niedługo potem, pomimo krwawych powstań, podbili całe plemię.

2. Krajobraz Pomezanii

Nauka starała się również zwrócić uwagę na krajobraz Prus. Dawniej stwierdzano, iż ziemie zamieszkałe przez Baltów, to puszcze nie przebyte, z licznymi moczarami i bagnami, to tereny, na których żyło mnóstwo dzikich zwierząt. I późniejsza nauka nasza nie odmawiała tym terenom bogatej szaty leśnej, bogatego stanu wód, ale wysuwała śmiało twierdzenie, iż człowiek pierwotny toczył już walkę z puszcza, a karczując las zwiększał swój areał uprawny. Natomiast niektórzy uczeni niemieccy odmawiali Prusom umiejętności karczowania lasu. Tego zdania był też badacz rozwoju załesienia Prus Wschodnich O. Schlüter, który na poparcie swego twierdzenia przytoczył słowa biskupa warmińskiego Henryka II w przywileju lokacyjnym wsi Gronkowo z 1330 r.: „...quod nobis et mense nostre episcopali de campo Grunenberg sito prope civitatem nostram Brunsberg per inhabitacionem Pruthenorum inibi modica et nulla reputatione digna utilitas perveniret...” ⁸⁾. Inny zaś pogląd wysunął surowy krytyk Schlütera H. Mortensen, który uważał za możliwe, że naród (Prusowie) znajdujący się na nader niskim poziomie kultury, zamieszkujący setki lat tę samą ziemię, stopniowo wypierał las, otaczający osiedla ⁹⁾. Śmiałą tezę, że Prusowie karczowali lasy, bo niekiedy nawet z karczunkiem się „napraszali”, postawił H. Łowmiański, przytaczając na dowód tego słowa nadania z 1300 r. landmistrza pruskiego Ludwika de Schipfe Prusowi Nautinge gruntu *ad tres uncas de silva Werzo, quod extirpare proponit* ¹⁰⁾.

Niekiedy miały miejsce zjawiska odwrotne. Obszary zaludnione na skutek wojen pustoszały. Ludność została wymordowana, uprowadzona lub sama

⁷⁾ K. J. Kaufmann, *Geschichte des Kreises Rosenberg*, Rosenberg 1927, Bd. I, s. 38.

⁸⁾ H. Łowmiański, op. cit., t. I, s. 20; O. Schlüter, *Wald, Sumpf und Siedlungsland in Altpreussen vor der Ordenszeit*, Halle a. d. Saale 1921, s. 21, 57.

⁹⁾ M. Mortensen, Schlüters Karte der Waldverteilung in Altpreussen vor der Ordenszeit, Prussia 1923, H. 24, s. 94.

¹⁰⁾ H. Łowmiański, op. cit., t. I, s. 21.

opuszczała swe siedziby, co sprzyjało rozwojowi lasu. Wypadków takich w Prusach nie było jednak dużo.

Znaczenie lasu było doniosłe, służył on jako pastwisko dla koni i trzody, a ponadto dostarczał cenny surowiec, jakim było drzewo (budulec, wyrób narzędzi, opał). Zajęciem człowieka pierwotnego było obok rolnictwa, rybołówstwo, myślistwo i bartnictwo. To też ludność skupiała się głównie nad rzekami (Wisła) i jeziorami (jez. Jeziorak, Dzierzgoń) i na skrajach lasu. W czasach historycznych wytwarzał się już typ osadnika-rolnika. Należy tu zaznaczyć, że osiedla zachodniopruskie nie były rozłożone równomiernie wśród puszczy, lecz łączyły się w grupy pasm otoczone pustkowiem. W Pomezanii skupiska takie występowały wzdłuż Wisły, Nogaty i nad jeziorem Drużnem.

3. Źródła i literatura

Ważnym źródłem dla niniejszych badań jest obecny wygląd środowiska geograficznego, gdyż należy przypuszczać, że jest ono pozostałością dawnego wyglądu. Tam np., gdzie obecnie znajdujemy lasy, istniały one najprawdopodobniej i dawniej, z tym że zmieniły one nieco swoje granice, tzn. skurczyły się. Przyrost lasu natomiast, jest zapewne na tych obszarach bardzo niewielki.

Stąd też wielką pomocą w moich badaniach były materiały kartograficzne. Mapa niemiecka 1:100 000 przedstawiająca obecny stan zalesienia, atlas Schröttera z lasami XVIII-wiecznymi i atlas M. Toeppena, podający granice plemion pruskich (granica Pomezanii jest tu niezupełnie wytyczona)¹¹⁾. Toeppen podaje także granice włości „Resia”, które po zbadaniu zalesienia i osadnictwa zostały skorygowane. Dla zbadania warunków geologicznych (zandry) posługiwano się mapą geologiczną R. Galona.

Dla ustalenia osadnictwa potrzebne były dane historyczne. Ze źródeł należy wymienić przede wszystkim *Preussisches Urkundenbuch*¹²⁾ i *Urkundenbuch des Bistums Pomesanien* H. Cramera¹³⁾. Na podstawie ostatniego odtworzono częściowo osadnictwo powiatu kwidzyńskiego.

Bardzo obfite są również opracowania, które stanowiły wielką pomoc w badaniach. Przede wszystkim wykorzystano prace A. Semraua¹⁴⁾, dla odtworzenia osadnictwa wschodniej i północnej części Pomezanii, tzn. powia-

¹¹⁾ *Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch Litauen und West-Preussen nebst dem Netzdistrict aufgenommen unter Leistung der Königl. Preuss. Staats Ministers Freyherrn von Schrötter in den Jahren von 1796—1802*; M. Toeppen, *Atlas zur Historisch-Comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1958.

¹²⁾ *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. I—III, wyd. R. Philipp, C. P. Woelky, A. Seraphim, M. Hein, E. Maschke, H. Toeppen, Königsberg—Marburg 1882—1958 (cyt. PUB).

¹³⁾ *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien*, herausg. H. Cramer, Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder (cyt. ZHVRM), 15—18, Marienwerder 1887—1888 (cyt. UBP).

¹⁴⁾ A. Semrau *Die Orte und Fluren im ehemaligen Kammeramt Morein (Komturei Christburg)*, Mitteilungen des Copperschmied-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, 1930, H. 38; tenże, *Die Orte und Fluren im ehm. Gebiet Stuhm und Waldamt Böhhnhof (Komturei Marienburg)*, tamże, 1928, H. 36; tenże, *Die Siedlungen im Kammeramt Fischau (Komturei Christburg)*, tamże, 1936, H. 44; tenże, *Die Siedlungen im Kammeramt Kerpau (Komturei Christburg)*, tamże, 1935, H. 43; tenże, *Die Siedlungen im Kammeramt Kirsiten Komturei Christburg im Mittelalter*, tamże, 1933, H. 41; tenże, *Die Siedlungen im Kammeramt Morein (Komturei Christburg) während der Ordenszeit*, tamże, 1931, H. 39; tenże, *Die Siedlungen im Kammeramt Neimen (Komturei Christburg) im Mittelalter*, tamże, 1934, H. 42; tenże, *Die Siedlungen im Kammeramt Preussischmarkt (Komturei Christburg)*, tamże, 1932, H. 40.

tów morąskiego, częściowo ostródzkiego, pasłęckiego i suskiego oraz powiatu sztumskiego i częściowo malborskiego. Dla powiatu sztumskiego czerpano też wiadomości z F. W. F. Schmidta¹⁵⁾. Należy dodać, że prace Semrau są sumienne i dokładne, ale we wnioskach w pewnym stopniu tendencyjne. Drugim większym opracowaniem, które wykorzystano dla powiatu suskiego i częściowo kwidzińskiego jest praca K. J. Kaufmanna, *Geschichte des Kreises Rosenberg* oraz rozprawka *Das Rittergut Gr. Bellschwitz*¹⁶⁾. Uzupełnienie tych wiadomości znalaziono u R. Flanssa oraz w pracach E. Wernickego¹⁷⁾. Pomezanię n. Osą, czyli północną część powiatu grudziądzkiego opracowano na podstawie X. Froelicha¹⁸⁾.

Rozwój osadnictwa na terenie Niziny Kwidzińskiej odtworzono na podstawie prac J. F. Goldbecka¹⁹⁾, L. Webera²⁰⁾ i R. Flanssa²¹⁾.

Bardzo ważne dla badań nad krajobrazem, granicami i włościami Pomezanii jest dwutomowe dzieło H. Łowmiańskiego²²⁾. Opierano się również na M. Toeppeniej²³⁾, ale do tej już przestarzałej pracy należy podchodzić nieco krytycznie.

Należy jeszcze nadmienić, że zapoznano się również z pracą językoznawcy H. Buttkeusa²⁴⁾. Na podstawie tej pracy ustalono polskie pochodzenie niektórych nazw miejscowości.

4. Włości pomezzańskie

Granice włości w obrębie terytorium plemiennego Pomezanii prowadziły wzdłuż pasów leśnych i zandrów. Największych trudności przysporzyło ustalenie terytoriów Linguar, Komorowo i Posolya, gdzie lasy zostały wytrzebione prawdopodobnie przed przybyciem Zakonu. Wątpliwe jest, gdzie przydzielić Stary Targ i Nowy Targ. Śladem granicy będzie tutaj wąski pas zandrów niegdyś zalesiony, przebiegający między Starym a Nowym Targiem. Wobec tego należałoby przydzielić Stary Targ do włości Komorowo, a Nowy do włości Alyem. Obie osady leżały na granicy swoich włości. Tu też nad granicą odbywała się wymiana, od której osady wzięły nazwę.

Jak już wspomniano na wstępie, terytoria szczepowe dzieliły się na tzw. plemienne, (*Hauptlandschaft*), a te rozpadały się na włości (pólka, *Gau*), lub też na ziemie, w skład których wchodziło kilka włości. W obrębie samej Pomezanii istniało 10 włości. W południowej części znajdowały się dwie obszerne

¹⁵⁾ F. W. F. Schmid, *Der Kreis Stuhm. Ein Abriss älteren Geschichte* 1236—1818, Stuhm 1935 (cyt. Schmid, *Kreis Stuhm*).

¹⁶⁾ K. J. Kaufmann, *Geschichte des Kreises Rosenberg, Rosenberg* 1927, Bd. I (cyt. Kaufmann, *Kreis Rosenberg*; tenże, *Das Rittergut Gr. Bellschwitz*, Danzig 1916 (cyt. Kaufmann, *Bellschwitz*).

¹⁷⁾ R. Flanss, *Geschichte Westpreussischer Güter*. ZHVRM, 1887, H. 21 (cyt. Flanss, G. W. G.). E. Wernicke, *Marienwerder. Geschichte der ältesten Stadt der Reichsdeutschen Ostmark*, Marienwerder 1933 (cyt. Wernicke, *Marienwerder*); tenże, *Tiefenau. Eine heimatlich Studie*, ZHVRM, 1924, H. 63 (cyt. Wernicke, *Tiefenau*).

¹⁸⁾ X. Froelich, *Geschichte des Graudenzer Kreises*, Graudenz 1868 (cyt. Froelich, *Graudenz*).

¹⁹⁾ J. F. Goldbeck, *Vollständige Topographie des Königreichs Preussen*, Königsberg—Leipzig 1789, II, (cyt. Goldbeck).

²⁰⁾ L. Weber, *Preussen vor 500 Jahren*, Danzig 1878 (cyt. Weber).

²¹⁾ R. Flanss, *Das ehemalige Amt Marienwerder, insonderheit die Amtsniederung*, ZHVRM, 1896—1897, H. 34—35 (cyt. Flanss, *Niederung*).

²²⁾ H. Łowmiański, op. cit.

²³⁾ M. Toeppen, op. cit.

²⁴⁾ H. Buttkeus, *Beiträge zur Landschafts- und Siedlungsgeschichte des ehem. Bisthums Pomesanien*, Berlin 1936 (cyt. Buttkeus, *Beiträge*).

włości: Resia ²⁵⁾ (*Riesenburg* — Prabuty) oraz Prezla (*Prenzlau* — Przęsławek nad Gardęgą na zachód od Kisielic). Granice włości Resia rozciągały się mniej więcej na zachodzie aż do Kwidzyna, na wschodzie natomiast obejmowały okolice, w której później powstały Prabuty i Obrzymowo. Dalej granica między włością Resia i Prezla biegła pasem lasów, jezior i zandrów do najbardziej wysuniętej miejscowości na zachodzie, Rogoźna. Północna granica włości Resia przylegała do znanej włości pruskiej Alyem (od Tychnow przez Trzcianą — Gdakowo do jeziora Dzierzgoń). Południowa granica włości Prezla opierała się o Ose, a pozostałe jej granice tworzyły znów lasy.

Północna część Pomezanii obejmowała 5 włości. Najbardziej znaną była tu włość Alyem, w której, jak stwierdza Dusburg, powstał zamek malborski ²⁶⁾. Granice tej włości dają się ustalić w przybliżeniu na podstawie pracy A. Semraua o nazwach miejscowych w powiecie sztumskim ²⁷⁾. Otóż na południu przylega Alyem do włości Resia i granice jej biegną mniej więcej obecną granicą powiatu, zostawiając Tychnowy już w sąsiedniej Resii. Wschodnia granica biegnie od Rodowa przez Mikołajki, Cierpięta, Krastudy, Nowy Targ, Klecewo, Kalwę, Jurkowice, Gintro, Szropy, Łozę. Północną granicę stanowią Żuławy, jedynie w okolicy jeziora Dąbrowno (*Damerauer See*) wrzyna się ziemia malborska do włości Alyem (Nicponie i Lipowo). Granicę zachodnią włości Alyem tworzy Nogat, a następnie lasy ciągnące się od Gościszewa aż w okolice Tychnow. Pozostałe włości części północnej Pomezanii — to Pozołya ²⁸⁾ (Żuławka) wzdłuż Żuławy na wschód od Malborka, Linguar ²⁹⁾ (Linki) w pobliżu Jeziora Balewskiego w połowie drogi między Dzierzgoniem, a Prabutami, Loypitz (Lipiec pod Dzierzgoniem) i Comar. Według Webera i Toeppea włością Comar był majątek Komorowo pod Bukowem. Wymienione cztery włości, należą do mniejszych, których nie można szczegółowo opisać, ponieważ, jak już wspomniano, granice prowadziły lasami i zandrami. Rzekę Dzierzgonię przyjęto jako granicę między włością Posolva, a włością Loypitz.

W sprawie włości wschodniej części Pomezanii, zdania badaczy są podzielone. H. Łowmiański i wymienia trzy włości: Geria, którą przyrównuje do Jerzwałdu na południe od Zalewa ³⁰⁾; Pobuz, zaginiona już miejscowość Poborse pod Starym Dzierzgoniem i Rudenz (Rudzienice) położona na północny-wschód od Ilawy ³¹⁾. Granicę południową i północną tej włości tworzy las, granicę wschodnią rzeka Drwęca, a zachodnią jezioro Jezierzycze. Ciekawe jest położenie dwóch poprzednio wspomnianych włości, włość Geria składa się z 5 oddzielonych od siebie wąskimi pasami leśnymi okręgów, zaś Pobuz z dwóch. Odmiernym, co do położenia Gerii jest twierdzenie Webera, który włość tę identyfikuje z majątkiem Görcken w komornictwie Morağa ³²⁾. Toeppen również wymienia w części wschodniej Pomezanii trzy włości, mówi o włości Pobuz i Rudenz, natomiast nie wspomina włości Geria, a wymienia włość Beria, której położenie ustala nad jeziorem Bartążek ³³⁾. Jak już wspomniano wyżej,

²⁵⁾ Dusburg, s. 57, 58: „...in territorio Pomesaniae dicto Rysen, mutantes locum et non nomen”, „...accesserunt ad territorium Reysen...”.

²⁶⁾ Ibid., s. 120.

²⁷⁾ A. Semrau, *Die Orte und Fluren in ehem. Gebiet Stuhm*, s. 2—4.

²⁸⁾ M. Toeppen, op. cit., s. 12.

²⁹⁾ Ibid., s. 12.

³⁰⁾ H. Łowmiański, op. cit., s. 24, przyp. 5: „...raczej nawiązałbym Gerię do zniszczonej nomenklatury Gerswalde na południe od Zalewu...”.

³¹⁾ M. Toeppen, op. cit., s. 13.

³²⁾ Weber, s. 8: „...Geria ist daher auf das untergegangene Görcken-gut zu deuten, welches das grosse Zinsregister im Kammeramt Mohrunen erwähnt...”.

³³⁾ M. Toeppen, op. cit., s. 12.

nastąpiło to na skutek przekręcenia w źródle nazwy Geria na Beria. Moim zdaniem należy włość Beria całkowicie wykluczyć.

Rozległości włości pomezzańskich wykazały znaczne różnice. Na przykład w południowej części mamy na obszarze 20⁰⁰ km² tylko trzy włości (Resia, Prezła, Rudenz), w północnej zaś części, równej mniej więcej części południowej, skupiało się aż 7 włości, najgęściej położonych w części środkowej. Jeśli więc wziąć liczbę przeciętną, to rozmiary włości południowej wynosiły 700 km², zaś północnej około 300 km². Natomiast gęstość zaludnienia była odwrotnie proporcjonalna do rozmiarów włości. Rozległe włości w Pomezanii były przeważnie bezлюдne. Przeciętnie na terenie jednej włości mieszkało 1000 ludzi, a ponieważ grupy rodowe osiadłe w jednej miejscowości mogły składać się co najwyżej z 30—40 rodzin, czyli 150—200 głów, należały zatem przyjmując, że na obszarze włości mieszkało normalnie kilka, a nawet kilkanaście rodów³⁴⁾.

Genezy włości należy szukać w rozkładzie wyższorzędnych formacji-plemion. W związku ze wzrostem zaludnienia powstawały nowe ośrodki fortyfikacyjne, grody i przesieki. Jeśli do budowy nowego grodu powoływano tylko część ludności pewnej włości, wtedy powstawał okręg grodowy, który mógł wyodrębnić się w nową włość. „Normalnie jednak włość stanowić musiała zwartą, jednolitą organizację polityczną, jednostkę niższorzędną, w której granicach mieściły się tylko formacje osadnicze, pola”³⁵⁾. Włość miała prawo toczyć osobne wojny, zawierać umowy, jeżeli one nie godziły w interesy plemienia. Krzyżacy, często nawet, musieli toczyć walki z włościami.

5. Uwagi szczegółowe

Dawną Pomezanię stanowią obecnie: część powiatu grudziądzkiego, powiat kwidziński, część powiatu malborskiego, powiat morąski, część powiatów ostródzkiego i pasłęckiego oraz powiat iławski i sztumski.

Poniżej zestawiono te miejscowości pomezzańskie, które zasługują na specjalną uwagę, względnie wymagają bliższego objaśnienia.

Powiat grudziądzki

Okres I (do 1290 r.). Część południowa Pomezanii (Pomezania n. Osą) stanowi obecnie część północną powiatu grudziądzkiego. Należy przypuszczać, że obszar ten w XIII w. pokryty był jeszcze lasami, bagnami i moczarami. Wczesne osadnictwo istniało jedynie w okolicy *Małych Szczepanek*, *Wielkich Mędrzyc*, *Mokrego* i *Tymawy*³⁶⁾.

Bogdaniki: pierwsza wzmianka pochodzi dopiero z 1386 r., ale zaliczono je do pierwszego okresu, ponieważ należały one pierwotnie prawdopodobnie do ziemi *Mandilkowen* (*Mędrzyce*).

Mokre: 1324 r. wznowienie przywileju, ale powiedziano o tej osadzie, że jest jedną z najstarszych osad w powiecie.

Na specjalną uwagę zasługują zwłaszcza dwie miejscowości: *Białachowo* i *Rogoźno*. *Białachowo* dzięki swemu z natury obronnemu położeniu (na wzgórzu otoczonym lasem i wodą) stało się już wcześniej siedzibą i twierdzą

³⁴⁾ H. Łowmiański, op. cit., t. II, s. 141

³⁵⁾ Ibid., s. 145.

³⁶⁾ Z wymienionych osad *Mędrzyce* mają drugą nazwę pruską: *Mandelchoben* (*Buttkus*, *Beiträge*, s. 64). *Buttkus* uważa *Tymawę* za nazwę niemiecką (*Ibid.*, s. 63). W. Kętrzyński, *O ludności w Prusiech niegdyś krzyżackich*, *Lwów 1882* (dalej cyt. Kętrzyński, *O ludności*), s. 184 twierdzi, że pierwszy posiadacz *Tymawy*, *Ganshorn*, zwał się po polsku *Gąsior*. Jest to możliwe.

Prusów. Odróżniamy Rogoźno — wieś i Rogoźno — zamek. Wieś założono w latach 1288—1299, natomiast zamek już od 1285 r. stał się siedzibą komtura. Znaleziono wzmianki o istnieniu lasu w okolicy Białachowa, Rogoźna i Mędrzyc. Patrząc na mapę uderza przede wszystkim jedno: osady stare ułożone są wzdłuż Osy. Należy zatem przypuszczać, że tędy właśnie prowadziły drogi łączące Pomezanię z ziemią chełmińską.

O k r e s II (1290—1500).

Ludwichowo: o powstaniu tej miejscowości nie znaleziono żadnych danych chronologicznych. Umiejscowioną ją w tym okresie, ponieważ położona była na polu plebanki szonowskiej (Szonowo założone w 1366 r.).

Łysakowo: dokument wystawiony w czasach krzyżackich zaginął, pewne wiadomości pochodzą dopiero z 1533 r.

Nowe Mosty: miejscowość ta została dopiero założona w 1725 r., ale na polu nadanym rolnikom już przez komtura Siegharda von Schwarzburg jako *villa ante castrum Roghusen*.

Partęciny: w 1513 r. wznowienie przywileju dla spustoszonej wsi „Batsch”. Należy zatem przypuszczać, że wieś ta powstała przed XV wiekiem.

Sarnówko: pierwsze pewne wiadomości pochodzą dopiero z 1533 r. Jest jednak rzeczą możliwą, że Sarnówko powstało na gruncie Salna (Salno 1414 r.).

Wądkówko: brak wszelkich danych chronologicznych, istnieje przypuszczenie, że miejscowość ta w czasach krzyżackich należała do Świętego.

Wróblewo: w XVI w. Sebastian von Wróblewsky otrzymuje 6 łanów ziemi we wsi Szembruk (Szembruk 1306 r. wzm.).

Jankowice występują w źródłach po raz pierwszy w 1520 r.³⁷⁾, w czasach krzyżackich nie są wymieniane. Prawdopodobnie wieś została założona po wojnie trzynastoletniej, ale jeszcze w XV wieku. Lasy znaleziono w okolicy Goczałk, Gubina, Kłódki Szlacheckiej, Lisnowa, Łasina, Nogatu, Pręśławic, Skurgiew, Szonowa, Szynwałdu i Widlic.

O k r e s III (po 1500 r.). Osady powstałe po roku 1500 w większym stopniu zakładano na miejscach wykarczowanych np. Herminendorf — Kolonia Nowych Mostów, Leśniewo, Lessenwalde, Łasinka, Smolne Budy i Zarośle. Również wzmianki o istnieniu lasów w okolicy Jankowic, Kalmuz i Malankowa.

Powiat kwidzyński

O k r e s I. W powiecie kwidzyńskim należy wymienić kilka miejscowości, które zaliczono do pierwszego okresu, mimo iż nie ma pewnych danych, że powstały przed 1290 r.³⁸⁾

Bądk: nowy zapis biskupa Henryka dla Teodoryka Stange z 1293 r. — należy przypuszczać, że osada istniała już przedtem.

Licze: zapis biskupa Henryka pochodzi z 1293 r. Wieś ta istniała już przedtem i należy przypuszczać, że jest ona jedną z najstarszych wsi na tym terenie. Poprzednio istniała jako część Krebssee (Rakowiec, Rakowice).

³⁷⁾ W. Kętrzyński, *O narodowości polskiej w Prusiech Zachodnich*, Pam. Akad. Umiejętności, t. I, s. 144.

³⁸⁾ Buttke, *Beiträge*, s. 54 uznaje nazwę Bądk za polską, pochodzenie wsi Krzykosy uważa za nie rozstrzygnięte, nazwę Licze uważa za polską, nazwa Otłowo może być pochodzenia polskiego. Wilkowo jest według niego nazwą polską (*Ibid.*, s. 38), tak samo Olśno (*Ibid.*, 56), Otoczyn (*Ibid.*, s. 54) i Paczkowo (*Ibid.*, s. 54).

Przėsławek: znaleziono zapis dla tej miejscowości z 1539 r. Jednak należy ją zaliczyć do okresu pierwszego, gdyż nazwa pochodzi od włości Prozile (Presla), o której mowa w 1249 r. Prawdopodobnie Przėsławek był ośrodkiem tej włości.

Rakowiec i Rakowice: wzmianka pochodzi dopiero z 1293 r., ale nawiązując do jednej z poprzednich miejscowości (Licze) wyciągnięto wniosek, że osady te musiały istnieć już przed 1293 r.

Ruda: pierwsza wzmianka pochodzi z 1430 r., gdyż dotychczas Ruda połączona była z Sadlinkami.

Trumieje: należą do najstarszych osad we wschodniej części powiatu. Istnieje dokument biskupa Albrechta z 1260 r. dla Prusaka Matho, w którym biskup nadaje mu m. in. majątek Trumpe. Prawdopodobnie Trumpe odpowiada dzisiejszemu Trumiejom.

Lasy znajdowały się w okolicy Bądek, Czarnego Dolnego, Czarnego Górnego, Kleczewa, Krzykos, Licz, Otiówka, Otiowa, Przėsławka i Trumieje.

Okres II i III. Jeśli natomiast chodzi o osady z drugiego i trzeciego okresu nie ma większych wątpliwości. Wyjątek stanowi Gardeja³⁹⁾. Lasy istniały w okolicy Brokowa, Cygan, Gardei, Oleśna, Wrocławka i Zebrdowa oraz Jaromierza i Olszówki.

Powiat ławski

Najrozleglejším powiatem w obrębie Pomezanii jest powiat ławski.

Okres I.

Bałoszyce: przywilej pochodzi dopiero z 1316 r., jednak miejscowość tę lokowano jeszcze w XIII w. Znaleziono nawet wzmianki, że już w czasach najdawniejszych istniały tu osiedla. Stąd też miejscowość tę zamieszczono w wieku XIII⁴⁰⁾. Wg Buttksusa natomiast wątpliwe jest tu osadnictwo przedniemieckie, nazwa może polska⁴¹⁾.

Kisielice: już w 1293 r. Stangowie otrzymali zezwolenie na założenie miasta w swoich posiadłościach. Kisielice zostały jednak założone najwcześniej w latach 1315—1320. Przywilej natomiast pochodzi dopiero z 1331 r.

Klimy: jest rzeczą wątpliwą, czy można zidentyfikować tę miejscowość z majątkiem pruskim Soben. W 1326 r. następuje wznowienie przywileju, stąd wniosek, że wieś ta musiała być znacznie starsza.

Stąńkowo: o powstaniu nie mamy żadnych pewnych wiadomości. Może wieś ta powstała na miejscu pruskiego majątku Soben. Lokacja miała miejsce dość dawno przed 1342 r.

W okolicy Prabut i Rudzienic las⁴²⁾.

³⁹⁾ Ibid., s. 67 zalicza Gardęję raczej do osad pruskich.

⁴⁰⁾ Kauffmann, *Bellschwitz*, s. 7.

⁴¹⁾ Buttksus, *Beiträge*, s. 58, przyp. 72.

⁴²⁾ Buttksus uważa nazwę Macharyt — Maskryten za powstałą pod wpływem polskim (*Beiträge*, s. 35, 38, 39). Jawty mają raczej nazwę pruską (Ibid., s. 35). Bruziny są nazwą polską (Ibid., s. 59), podobnie Goryń (Ibid., s. 64). Buttksus odrzuca twierdzenie W. Kętrzyńskiego, że nazwa Dakowy pierwotnie brzmiała Gdakowo (Ibid., s. 31). W. Kętrzyński, *O narodowości*, s. 154). Polską nazwę mają wsie Karaś (Ibid., s. 62) i Kołodziej (Ibid., s. 39), które powstały może przed przybyciem Krzyżaków (Kętrzyński, *O ludności*, s. 193). Polską nazwę ma Radom (Buttksus, *Beiträge*, s. 62). Rodowo jest sporne, może to być nazwa pierwotnie polska, pruska lub niemiecka (Ibid., s. 31).

Okres II.

Golbetin: majątek obecnie nie istniejący, wymieniony w opisie granic miejscowości Frednowy i Tynwałd z lat 1371 i 1375. Spustoszony już w 1469 r.

Langendorf: wieś w okolicy Kisielic, zniszczona w 1414 r. Część ziemi włączono do Kisielic, a część do Sobiewoli.

Liegenwalde: w 1371 r. majątek, obecnie już nie istniejący. Położony był w sąsiedztwie Golbetin.

Trupel: pewna już wzmianka z 1326 r., jednakże Buttkus powołuje się na Gerullisa, który podaje tę miejscowość już w 1280 r.⁴³⁾. Stąd umieszczenie miejscowości Trupel dopiero w okresie drugim jest wątpliwe.

Lasy są w okolicy Biskupca, Bruzin, Kołodziei, Pachutek, Radomska, Susza, Szybarka, Trupla, Tynwałdu i Ząbrowa.

Okres III.

Z trzeciego okresu istnieją wzmianki tylko o kilku miejscowościach, co do których nie ma wątpliwości.

6. Zakończenie

Na koniec należałoby powiedzieć jeszcze kilka słów o roli, jaką odegrała gleba w pierwotnym osadnictwie. Porównując mapę włości z mapą geologiczną zauważymy, że pierwotne skupiska ludności występują przeważnie na glinach zwałowych. Niekiedy tylko spotykamy wczesne osadnictwo na piaskach i żwirach ozów lub moreny czołowej, jak to miało miejsce we włości Alyem w okolicach Trop oraz między Waplewem i Tywęzami, dalej we włości Poburze w okolicy Starego Dzierzgonia. We włości Poburze zauważono również stare osady na zachód od Myślic, położone na piaskach akumulacji lodowcowej z głazami. We włości Geria spotykamy mały okrąg, w którym znajdujemy kilka osad pruskich na piaskach i glinach zwałowych w strefie czołowo-morenowej. Ogólnie jednak możemy snuć wniosek, że pierwotne osadnictwo w Pomezanii skupiało się na glinach zwałowych⁴⁴⁾.

CZĘŚĆ DRUGA

OSADY POWSTAŁE DO KOŃCA XIII WIEKU (do roku 1290)

Ip.	Nazwa osady	Uwagi	Rok pierwszej wiadomości	Zródło
POWIAT GRUDZIĄDZKI				
1	Tymawa (<i>Thiemau</i>)		1285 wzn. przyw.	Froelich, <i>Graudenz</i> , s. 343
2	Babki	Zaginione pierwotnie połączone z Tymawą	przed 1255 wzn.	Ibid., s. 31
POWIAT KWIDZYŃSKI				
1	Bądky (<i>Bandtken</i>)	pos.	1293 wzn. przyw.	PUB, s. 19

⁴³⁾ Buttkus, *Beiträge*, s. 62 przyp. 91.

⁴⁴⁾ Artykuł ten stanowi część pracy magisterskiej. Przygotował do druku dr Zenon Nowak.

L. p.	Nazwa osady	Uwagi	Rok pierwszej wiadomości	Źródło
2	Butowo (<i>Bauthen</i>)	dok. wystawiony dla Prusaka Naviera	1289 dok.	Kaufmann, <i>Kreis Rosenberg</i> , s. 118
3	Czarne Dolne (<i>Niederzehren</i>)	pos. D. Stange	1285 wzm.	Flanss, G. W. G., s. 79
4	Czarne Górne (<i>Hochzehren</i>)	pos. D. Stange	1285 wzm.	Ibid.
5	Galinowo (<i>Gallnau</i>)	pos. pruska (Stenigen i Surstoyń)	1329 przyw.	Ibid., s. 97
6	Klasztorzek (<i>Klösterchen</i>)	pos. D. Stange	1285 wzm.	Ibid., s. 103
7	Klecewo (<i>Klötzen</i>)	pos. pruska (Clecż)	1285 przyw.	Ibid., s. 94
8	Krzykosy (<i>Kröxen</i>)		1289 wzm.	Ibid., s. 67
9	Kwidzyn (<i>Marienwerder</i>)		1233 zał.	Wernicke, <i>Marienu.</i> , s. 10
10	Licze (<i>Littschen</i>)	wieś najstarsza na tym obszarze	1293 wzm.	Kaufmann, <i>Kreis Rosenberg</i> , s. 115
11	Otlowo (<i>Ottlau</i>)	pos. D. Stange	1285 wzm.	Flanss, G. W. G., s. 57
12	Otlówko (<i>Klein Ottlau</i>)	pos. D. Stange	1285 wzm.	Ibid.
13	Prześławek (<i>Prenzlau</i>)	nazwa od wł. Prozile	1539 nad.	UBP, s. 320
14	Rakowice (<i>Kl. Krebs</i>)		1293 przyw.	UBP, s. 22
15	Rakowiec (<i>Gr. Krebs</i>)		1293 przyw.	Ibid.
16	Ruda (<i>Ruden</i>)	od setek lat poł. z Sadlinkami	1430 wzm.	Flanss, G. W. G., s. 54
17	Sadlinki (<i>Sedlinen</i>)	nazwa od imienia prus. Czadel	XIV w.	Ibid., s. 51

Lp.	Nazwa osady	Uwagi	Rok pierwszej wiadomości	Źródło
18	Trumieje (<i>Gr. Tromnau</i>)	należy do osad najstarszych	przypuszczalnie w 1260 r.	Ibid., s. 91
19	Tychnowy (<i>Tiefenau</i>)	pos. D. Depenau	1236 nad.	Wernicke, <i>Tiefenau</i> , s. 2
20	Wilkowo (<i>Wilkau</i>)	pos. pruska	1289 wzm.	Flanss, G. W. G., s. 89
POWIAT IŁAWSKI				
1	Białoszyce (<i>Bellschwitz</i>)		XIII w.	Kaufmann, <i>Bellschwitz</i> , s. 7
2	Bornice (<i>Bornitz</i>)	Prusacy	1400 nad.	Kaufmann, <i>Kreis Rosenberg</i> , s. 103
3	Gonty (<i>Gunthen</i>)	pos. pruska	1300 wzm.	Ibid., s. 116
4	Grazymowo (<i>Grasnitz</i>)	maj. pruski Nastome	1287 przyw.	UBP, s. 11
5	Gorowychy (<i>Sonnenberg</i>)	Prusacy: Algaude, Stanye, Sarchz i Bundotes	1303 wzm.	Kętrzyński, <i>O ludności</i> , s. 193
6	Grodziec (<i>Thiergarth</i>)	Prusacy: Zadeke, Megelte i Warpune	1302 nad.	Kaufmann, <i>Kreis Rosenberg</i> , s. 119; Flanss, G. W. G., s. 92
7	Jakubowo (<i>Jakobsdorf</i>)	wcześniejsza nazwa Mascharit	XIII w.	Kaufmann, <i>Kreis Rosenberg</i> , s. 124
8	Jawty Wielkie (<i>Gross Jauth</i>)		1287 wzm.	Ibid., s. 112
9	Kamieniec (<i>Halbersdorf, Finkenstein</i>)	pos. Prusaka Cletza	1289 wzm.	Kaufmann, <i>Kreis Rosenberg</i> , s. 123
10	Kaspendorf (= <i>Wogatink</i>)	wieś pruska	1335 wzm.	Ibid., s. 104
11	Kisielice (<i>Freistadt</i>)	pos. Stangów	1293 wzm.	Kasiske, <i>Die Siedlungs.</i> , s. 18
12	Klimy (<i>Harnau</i>)	pruski maj. Soben?	1326 wzn. przyw.	Ibid., s. 113
13	Limża (<i>Limbsee</i>)	wieś pruska	—	Ibid., s. 100
14	Lodygowo (<i>Gr. Ludwigsdorf</i>)	własność Stangów	XIII w. 1285	Ibid., s. 124
15	Lodygowo Małe (<i>Kl. Ludwigsdorf</i>)	własność Stangów	XIII w.	Ibid., s. 124
16	Nipkowie (<i>Nipkau</i>)	wieś pruska	poł. XIV w.	Ibid., s. 102

L. p.	Nazwa osady	Uwagi	Rok pierwszej wiadomości	Źródło
17	Obrzynowo (<i>Riesenkirch</i>)	maj.	1289 wzm.	Ibid., s. 124
18	Prabuty (<i>Riesenburg</i>)		1286—1305 zał.	Ibid., s. 114
19	Rudzienice (<i>Raudnitz</i>)	wieś pruska	XIII w.	Ibid., s. 104, 110
20	Schöpkau — Luisenhof — od 1843	wieś pruska zniszczona 1454—66	1379 wzm.	Ibid., s. 101
21	Stańkowo (<i>Riesenwalde</i>)	maj. pruski Soben?	—	Ibid., s. 120
22	Stenkendorf	pos. Prusaka Gunthera	1418 nad.	Ibid., s. 104
23	Wikielec (<i>Winkelsdorf</i>)	maj. szlachecki	1317 wzm.	Ibid., s. 125—126
24	Windyki (<i>Windeck</i>)	maj. pruski	—	Ibid., s. 129, 131
25	Woyatenig (<i>Kaspendorf</i>)		—	Semrau, <i>Kerpau</i> , s. 132
26	Żakowice (<i>Schakenbruch</i>)	osadn. pruskie	—	Buttkus, <i>Beiträge</i> , s. 40
Zaginione				
27	Akotin	os. pruska	—	Ibid., s. 32
28	Karłowo	maj. pruski	1400 wzm.	Kaufmann, <i>Kreis Rosenberg</i> , s. 104
29	Tersunen	maj.	—	Buttkus, <i>Beiträge</i> , s. 32

OSADY POWSTAŁE OD XIII—XV WIEKU (1290—1500)

POWIAT GRUDZIĄDZKI

1	Lisnowo (<i>Gr. Leistenau</i>)		1345 wzm.	Kaufmann, <i>Kreis Rosenberg</i> , s. 121
2	Lisnowo Zamek (<i>Liestenau</i>)		między XIII— XV w.	Froelich, <i>Graudenz</i> , s. 187
3	Partęciny (<i>Partenschien</i>)		1513 wzn. przyw.	Ibid., s. 242

POWIAT KWIDZYŃSKI

1	Baldrum (<i>Marienthal</i>)		1333 przyw.	UBP, s. 63
2	Bogusz (<i>Bogusch</i>)		—	Weber, s. 419, 421
3	Brokowo (<i>Brakau</i>)		1294 wzm.	Flanss, <i>G. W. G.</i> , s. 131
4	Bronno (<i>Brandau</i>)		1361 przyw.	Kaufmann, <i>Kreis Rosenberg</i> , s. 122
5	Cygany (<i>Dietmarsdorf</i>)		1336 wzm.	Flanss, <i>G. W. G.</i> , s. 64

L. p.	Nazwa osady	Uwagi	Rok pierwszej wiadomości	Źródło
6	Dubiel		1396 wzm.	Kętrzyński, <i>O ludności</i> , s. 214
7	Gardeja (<i>Garnsee</i>)		1334 nad.	UBP, s. 64
8	Gilwa (<i>Gilwe</i>)		1431 wzm.	Kętrzyński, <i>O ludności</i> , s. 189
9	Górki (<i>Waltershof</i>)		1373 lok.	Flanss, G.W.G., s. 129
10	Kamionka (<i>Lamprechtsdorf</i>)		1299 nad.	UBP, s. 28
11	Karczewice (<i>Karschwitz</i>)		1336 wzm.	Flanss, G.W.G., s. 137
12	Kuźnica (<i>Hammermühle</i>)		1414 wzm.	Ibid., s. 140
13	Marienau		1321 przyw.	Kasiske, <i>Die Siedlungs</i> , s. 42
14	Mary (<i>Mahren</i>)		1378 wzm.	Flanss, G.W.G., s. 106
15	Ošno (<i>Osche</i>)		1328 zał.	Ibid., s. 133
16	Otoczyn (<i>Ottotschen</i>)		1326 wzm.	PUB, II, s. 352
17	Paczkowo (<i>Patschkau</i>)		1361 wzm.	Kaufmann, <i>Kreis Rosenberg</i> , s. 122
18	Pawłowo (<i>Paulsdorf</i>)		XV w. wzm.	Flanss, G.W.G., s. 85
19	Rozajny (<i>Rosainen</i>)		1326 wzm.	Ibid., s. 70
20	Rozajny Małe, część Rozajn (<i>Kl. Rosainen</i>)		—	Ibid., s. 73
21	Solajny (<i>Solainen</i>)		1361 wzm.	Ibid., s. 126
22	Szadowo (<i>Schadau</i>)		1327 lok.	Ibid., s. 124
23	Wandowo (<i>Wandau</i>)		1396 wzm.	Ibid., s. 105
24	Wrocławek (<i>Warzeln</i>)		1403 wzm.	Ibid., s. 99
25	Zebrdowo (<i>Seubersdorf</i>)		1323 wzm.	Ibid., s. 75

Zaginiona

26	<i>Waltersdorf</i>		1343 wzm.	UBP, s. 77
----	--------------------	--	-----------	------------

NIZINA KWIDZYŃSKA

27	Glina (<i>Stangendorf</i>)		—	Weber, s. 43
28	Grabowo (<i>Grabau</i>)		1381 wzm.	Flanss, <i>Niederung</i> , H. 35, s. 57
29	Kanicki (<i>Kanitzken</i>)		1365 wzm.	Ibid., s. 23
30	Lipianki (<i>Ziegellack</i>)		—	Weber, s. 433

L. p.	Nazwa osady	Uwagi	Rok pierwszej wiadomości	Źródło
31	Mareza (<i>Mareese</i>)		—	Ibid., s. 434
32	Nebrowo Wielkie (<i>Gr. Nebrau</i>)		1375 wzm.	Flan s s, <i>Niederung</i> , H. 35, s. 26
33	Rusinowo (<i>Russenau</i>)		1365 przyw.	Ibid., s. 54
34	Szafarnia (<i>Schüferei</i>)		—	Weber, s. 432
35	Wiśliny (<i>Weichselburg</i>)		—	Ibid., s. 433
POWIAT HAWSKI				
1	Babięty Wielkie (<i>Gr. Babenz</i>)		1313 lok.	Kaufmann, <i>Kreis Rosenberg</i> , s. 111
2	Bartiówki (<i>Totelshof</i>)		1363 nad.	Ibid., s. 122
3	Biskupiec (<i>Bischofswerder</i>)		1325 lok.	Ibid., s. 118
4	Biskupiczki (<i>Bischdorf</i>)		1422 wzm.	Ibid., s. 125
5	Bronowo (<i>Gr. Brunau</i>)		1333 lok.	Ibid., s. 114
6	Bruziny (<i>Gr. Brausen</i>)		1338 lok.	Ibid., s. 114
7	Dziarny (<i>Gr. Sehren</i>)		1317 wzm.	Ibid., s. 125
8	Dziarnówko (<i>Kl. Sehren</i>)		1414 wzm.	Ibid., s. 125
9	Falknowo (<i>Gr. Falkenau</i>)		1313 wzm.	Ibid., s. 112
10	Frednowy (<i>Frödenau</i>)		1371 lok.	Ibid., s. 126
11	Gałdowo (<i>Goldau</i>)	wieś niem.	1312 przyw.	Ibid., s. 110
12	Gardzień (<i>Garden</i>)		1378 wzm.	Ibid., s. 114
13	Gdakowo (<i>Dakau</i>)		1322 wzm.	Ibid., s. 117
14	Goryń (<i>Guhringen</i>)		1293 wzm.	Ibid., s. 123
15	Gramoty (<i>Gramten</i>)		1414 wzm.	Ibid., s. 129
16	Gulb (<i>Gulbien</i>)		1414 wzm.	Ibid., s. 129
17	Hawa (<i>Dt. Eylau</i>)		1305 zał.	Ibid., s. 125
18	Jakubowo Kisielickie (<i>Jakobau</i>)		1313 wzm.	Ibid., s. 112
19	Januszewo (<i>Januschau</i>)		1312 wzm.	Ibid., s. 111
20	Jędrychowo (<i>Heinrichau</i>)		1312 wzm.	Ibid., s. 111
21	Kaładuny (<i>Schönforst</i>)		1323 lok.	Ibid., s. 126
22	Kaładowo (<i>Kaltenhof</i>)		1366, 1367 nad.	Ibid., s. 123
23	Kamień (<i>Stein</i>)		1325 nad.	Ibid., s. 128
24	Kamionka (<i>Steinersdorf</i>)		1339 nad.	Ibid., s. 114
25	Karaś (<i>Karrasch</i>)	maj.	1314 wzm.	Ibid., s. 127
26	Kołodziejce (<i>Wachsmuth</i>)		1330 wzm.	Ibid., s. 123

L. p.	Nazwa osady	Uwagi	Rok pierwszej wiadomości	Źródło
27	Krzywiec (<i>Freiwalde</i>)		—	Ibid., s. 74
28	Kwiry (<i>Quirren</i>)	maj.	1335 wzm.	Ibid., s. 128
29	Laseczno (<i>Herzogswalde</i>)		1311—12 lok.	Ibid., s. 126
30	Laskowice (<i>Laskowitz</i>)	maj.	1327 wzm.	Ibid., s. 118
31	Łubnowy Wielkie (<i>Gr. Liebenau</i>)		1330 lok.	Ibid., s. 113
32	Ławice (<i>Hansdorf</i>)		1325 lok.	Ibid., s. 90
33	Łęgowo (<i>Langenau</i>)		1313 wzm.	Ibid., s. 111
34	Mątyki (<i>Montig</i>)		1322 lok.	Ibid., s. 126
35	Michałowo (<i>Michelau</i>)		1319 wzm.	Ibid., s. 113
36	Mózgowo (<i>Mosgau</i>)	maj.	po 1323 zał.	Ibid., s. 128
37	Nowa Wieś (<i>Neudorf</i>)		1317 wzm.	Ibid., s. 125
38	Ogrodzieniec (<i>Neudeck</i>)		ok. 1320 zał.	Ibid., s. 112
39	Olbrachtowo (<i>Gr. Albrechttau</i>)		1312 lok.	Ibid., s. 111
40	Orkusze (<i>Orkusch</i>)		1366 wzm.	Ibid., s. 122
41	Pachutki (<i>Pachutken</i>)		1376 wzm.	Ibid., s. 124
42	Piotrkowo (<i>Peterkau</i>)		1362 wzm.	Ibid., s. 114
43	Piotrowice (<i>Peterwitz</i>)		1331 wzm.	Ibid., s. 115
44	Pławty Wielkie (<i>Gr. Plauth</i>)	maj.	1293 wzm.	Ibid., s. 119
45	Podlasek (<i>Conradswalde</i>)		1346 wzm.	Ibid., s. 121
46	Popówko (<i>Popowken</i> lub <i>Scheibichte Hufe</i>)		1412 nad.	K a u f m a n n, <i>Geschichte der Stadt Riesenburg,</i> s. 232
47	Radomek (<i>Kl. Radem</i>)		1323 wzm.	Tenże, <i>Kreis Rosen- berg,</i> s. 127
48	Raniewo (<i>Rahmenberg</i>)		1330 wzm.	Ibid., s. 118
49	Rodowo (<i>Gr. Rohdau</i>)		1323 wzm.	Ibid., s. 117
50	Różnowo (<i>Rosenau</i>)		przed 1319 zał.	Ibid., s. 113
51	Skarszewo (<i>Scharschau</i>)		1427 wzm.	Ibid., s. 129
52	Słupnica (<i>Stangenwalde</i>)		1331 wzm.	Ibid., s. 120
53	Starzykowo (<i>Gr. Stärkenau</i>)		1378 wzn. przyw.	Ibid., s. 114
54	Stradomno (<i>Stradem</i>)		1301—11 lok.	Ibid., s. 125
55	Susz (<i>Rosenberg</i>)		1305—1310 zał.	Ibid., s. 110

L. p.	Nazwa osady	Uwagi	Rok pierwszej wiadomości	Źródło
56	Sypanica (<i>Scheipnitz</i>)		1295 albo 1353 lok.	Ibid., s. 121
57	Szałkowo (<i>Schalkendorf</i>)	maj.	1350 wzm.	Ibid., s. 128
58	Szeplerzyzna (<i>Schönerswalde</i>)	maj.	1424 wzm.	Ibid., s. 127
59	Szramowo (<i>Schrammen</i>)		1367 wzm.	Ibid., s. 123
60	Szymbark (<i>Schönberg</i>)		1378 wzm.	Ibid., s. 114
61	Trumiejki (<i>Kl. Tromnau</i>)		1333—46 zał.?	Ibid., s. 120
62	Trupiel (<i>Traupel</i>)		1326 wzn. przyw.	Ibid., s. 113
63	Tynwałd (<i>Tiltwalde</i>)		1314—30 lok.	Ibid., s. 126
64	Ulnowo (<i>Faulen</i>)		1313 wzm.	Ibid., s. 112
65	Waldowo (<i>Waldau</i>)		1297 wzm.	Ibid., s. 124
66	Wesołowo (<i>Freudenthal</i>)		1414 wzm.	Ibid., s. 129
67	Ząbrowo (<i>Sommerau</i>)		1312 wzm.	Ibid., s. 111
Zaginione				
68	<i>Golbetin</i>	maj.	1371 wzm.	Ibid., s. 127
69	<i>Langendorf</i>	wieś zaginiona w 1414 r.	—	Ibid., s. 116
70	<i>Liegenwalde</i>	maj.	1371	Ibid., s. 128

OSADY POWSTAŁE OD XVI WIEKU (OD 1500)

POWIAT GRUDZIĄDZKI

1	Tymawa M. (<i>Kl. Thiemau</i>)		1819 zał.	Froelich, <i>Graudenz</i> , s. 347
---	-------------------------------------	--	-----------	---------------------------------------

Zaginiona

2	<i>Herminendorf</i>	na częściowo jeszcze nie wykarczowa- nym terenie	1820 zał.	Ibid., s. 167
---	---------------------	---	-----------	---------------

POWIAT KWIDZYŃSKI

1	<i>Abrahamsdorf</i>		1717 wzm.	Flanss, G. W. G., s. 86
2	Białki (<i>Bialken</i>)		1559 wzm.	Ibid., s. 55
3	Brachlewo		1515 wzm.	Kętrzyński, <i>O ludności</i> , s. 195
4	Bystrzec (<i>Weisshof</i>)	domena	1777 wzm.	Schmid, <i>Kreis Stuhm</i> , s. 41

L. p.	Nazwa osady	Uwagi	Rok pierwszej wiadomości	Źródło
5	Dankowo (<i>Semler</i>)		1540 nad.	<i>UBP</i> , s. 322
6	Jaromierz (<i>German</i>)		1529 lok.	<i>Flan s s</i> , <i>G. W. G.</i> , s. 100
7	Jurki (<i>Georgenburg</i>)	folw.	1825—1828 zał.	<i>Ibid.</i> , s. 113
8	<i>Luisenhof</i>		1786 wzm.	<i>Ibid.</i> , s. 64
9	Międzylesie (<i>Friedrichshain</i>)	folw.	1825—1828	<i>Ibid.</i> , s. 113
10	Nicponie (<i>Liebenthal</i>)		XX w. zał.	<i>Ibid.</i> , s. 139
11	Nowa Wioska (<i>Neudörfchen</i>)		1567 wzm.	<i>Ibid.</i> , s. 107
12	Olszówka (<i>Olschowken</i>)		1779 wzm.	<i>Ibid.</i> , s. 78
13	Pogórze (<i>Albrechtshof</i>)	folw.	1825—1828 zał.	<i>Ibid.</i> , s. 113
14	Rozpędziny (<i>Rospitz</i>)		1564 przyw.	<i>UBP</i> , s. 350
15	Ujazd (<i>Karshof</i>)	folw.	1826 zał.	<i>Flan s s</i> , <i>G. W. G.</i> , s. 60
16	Wola (<i>Wolla</i>)	powstała z dawnych terenów leś- nych	1852 wzm.	<i>Ibid.</i> , s. 129
		Zaginione		
17	<i>Diebau</i>	przedmieście Kwidzyna	—	<i>Goldbeck</i> , II, s. 3
18	<i>Knieberg</i>	j. w.	—	<i>Ibid.</i>
NIZINA KWIDZYŃSKA				
osady założone po 1500 r. i w czasie nie ustalonym				
19	Bagno (<i>Baggen</i>)		—	
20	Bronisławowo (<i>Schinkenber</i>)		1581	<i>Flan s s</i> , <i>Niede- rung</i> , H. 35, s. 56
21	Gniewskie Pole (<i>Mewischfelde</i>)		—	
22	Grabowo Małe (<i>Kl. Grabau</i>)		XVIII w.	<i>Ibid.</i> , s. 17
23	Gurcz (<i>Gutsch</i>)		—	
24	Jałowiec (<i>Unterwalde</i>)		—	
25	Janowo Kwidz. (<i>Johannisdorf</i>)		—	
26	Jarzębina (<i>Schulwiese</i>)		—	
27	Kramry Dwór (<i>Kramershof</i>)		—	

L. p.	Nazwa osady	Uwagi	Rok pierwszej wiadomości	Źródło
28	Kuligana (<i>Aussendeich</i>)		—	
29	Kurcybrak (<i>Kurze Brache</i>)		—	Goldbeck, II, s. 3
30	Lubań (<i>Krözen</i>)		—	
31	Młynki (<i>Neu-Mühlbach</i>)		1587	Flan ss, <i>Niederung</i> , H. 35, s. 51
32	Nebrowo Małe (<i>Kl. Nebrau</i>)		1624	Ibid., s. 32
33	Nowa Wieś Kwidzyńska (<i>Neudorf</i>)		—	
34	Nowa Wioska (<i>Neuhöfen</i>)		—	
35	Nowe Lignowy (<i>Neuliebenau</i>)		—	
36	Obory (<i>Oberfeld</i>)		—	Goldbeck, II, s. 3
37	Okrągła Łąka		przed 1568	Flan ss, <i>Niederung</i> , H. 34, s. 68
38	Olszanica (<i>Ellerwalde</i>)		1575	Ibid., H. 35, s. 16
39	Pastwa (<i>Gr. Weide</i>)		—	
40	Sadowo (<i>Paradies</i>)		1568	Ibid., s. 51
	Sadowo Małe		1584	Ibid.
	Sadowo Wielkie		1755	Ibid.
POWIAT IŁAWSKI				
1	Czerwona Woda (<i>Rottwasser</i>)	nowa osada	XVIII w.	Kaufmann, <i>Bellschwitz</i> , s. 75
2	Kożanka (<i>Cosanken</i>)		—	Goldbeck, II, s. 13
3	Sąpy (<i>Sumpf</i>)	folw. szl.	—	Ibid., s. 13
4	Zielona Karczma (<i>Grünkrug</i>)	wieś nowa	—	Ibid., s. 13
Zaginione				
5	<i>Heinrichswald</i>	maj. w lesie	1834	Kaufmann, <i>Bellschwitz</i> , s. 75
6	<i>Hermenau</i> (może Szajewo, pow. morąski)	dobra fundacji	—	Goldbeck, II, s. 12
7	<i>Gröberberg</i>	maj. w lesie	1799 wzm.	Kaufmann, <i>Bellschwitz</i> , s. 76
8	Karaś	nowa osada	ok. 1737 wzm.	Tenże, <i>Kreis Rosen- berg</i> , s. 127
9	<i>Luisenthal</i>		po 1851 zał.	Ibid., s. 94
10	Pólko (<i>Polken, Stadtwald</i>)	folw. miejski Prabut	—	Tenże, <i>Geschichte der Stadt Riesen- burg</i> , s. 79
11	<i>Ziegelscheune</i>	folw. miejski Kisielic	—	Goldbeck, II, s. 8